

Francusko-njemačko pomirenje i Balkan: motivacija, a ne model

«French-German Reconciliation and the Balkans: Motivation, not a Model»

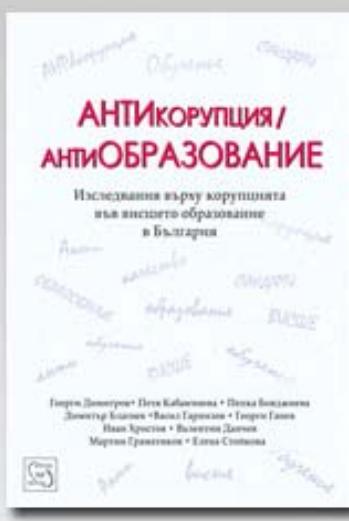
by Nicolas Moll

Source:

STATUS Magazine for political culture and society issues (STATUS Magazin za političku kulturu i društvena pitanja), issue: 14 / 2010, pages: 264-274, on www.ceeol.com.

The following ad supports maintaining our C.E.E.O.L. service

eBooks on Central, East and Southeast Europe

АНТИКОРУПЦИЯ / АНТИОБРАЗОВАНИЕ.
Изследвания върху корупцията
във висшето образование в България

ANTI-CORRUPTION / ANTI-EDUCATION.
Study of the corruption in higher education
in Bulgaria

By Georgi Dimitrov, Pepka Boyadjieva,
Valentin Danchev, Elena Stoikova, et al.

Association for Social Investigations and
Applied Research Practices, Sofia, 2005
Iztok-Zapad Publishers (in Bulgarian)

This book presents an analysis of
the first, and in this sense unique
empirical sociological survey
representative of all higher education
institutions in Bulgaria at the faculty
level.

more on:

www.dibido.eu

Francusko-njemačko pomirenje i Balkan: motivacija, a ne model

Šta francusko-njemačko iskustvo može ponuditi zapadnom Balkanu? Možemo li porediti francusko-njemačku istoriju s balkanskim? Treba li smatrati francusko-njemačko pomirenje i saradnju modelom? I koji su mogući razlozi i ciljevi francusko-njemačkog angažmana u ovom regionu? Počivajući na ubjedjenju da rad na povezanosti francusko-njemačkog odnosa i Balkana ima smisla, ovaj tekst će nastojati da dâ elemente odgovora na ta pitanja. On će, nadalje, predstaviti moguće pristupe radu na francusko-njemačkoj tematici na Balkanu, te šta jedan takav rad može konkretno donijeti, naravno, Balkanu, ali takođe Francuskoj i Njemačkoj, kao i evropskoj građevini u cjelini

OVAJ JE TEKST* NAJPRIJE OBJAVLJEN NA FRANCUSKOM JEZIKU U ČASOPISU EUROPE EN FORMATION (N° 349-350 / JESEN-ZIMA 2008)

Nicolas Moll

Kakav odnos može postojati između francusko-njemačkog pomirenja i bivše Jugoslavije? I šta francusko-njemačko iskustvo može ponuditi zapadnom Balkanu? Ova pitanja se postavljaju dosta redovno u okviru različitih francusko-njemačkih inicijativa koje su se u posljednje vrijeme pojavile na Balkanu. Ali ona ne nailaze na jednodušan odgovor, daleko od toga, utoliko prije što impliciraju čitav niz drugih preispitivanja: možemo li porediti francusko-njemačku istoriju s balkanskim? Treba li smatrati francusko-njemačko pomirenje i saradnju modelom? I koji su mogući razlozi i ciljevi francusko-njemačkog angažmana u ovom regionu? Počivajući na ubjedjenju da rad na povezanosti francusko-njemačkog odnosa i Balkana ima smisla, ovaj tekst će nastojati da dâ elemente odgovora na ta pitanja. On će, nadalje, predstaviti moguće pristupe radu na francusko-njemačkoj tematici na Balkanu, te šta jedan takav rad može konkretno donijeti,

naravno, Balkanu, ali takođe Francuskoj i Njemačkoj, kao i evropskoj građevini u cjelini.

Analize i opservacije izložene u ovom članku počivaju i na ličnom iskustvu. Pošto posjedujem dvojno državljanstvo, francusko i njemačko, suočen sam s pitanjem veze između francusko-njemačkih odnosa i Balkana već nekoliko godina zahvaljujući profesionalnoj praksi: s jedne strane, učestvovaо sam u razradi i razvoju Inicijative Francusko-njemačkog ureda za mlade^{1**} u jugoistočnoj Evropi nakon 2001.; s druge strane, kao istoričar, i dalje radim na ovoj tematiki na Balkanu. Ovom članku, potkrijepljenom konkretnim iskustvima proisteklim iz prakse na terenu, nije cilj da bude samo teorijsko promišljanje, već i poticaj, štaviše pledoaje za razvoj francusko-njemačkog djelovanja sa i na Balkanu.

* S francuskog preveo Nihad Hasanović.

¹ Office franco-allemand pour la jeunesse, u daljem tekstu OFAJ. (nap. prev.)

PRIMJERI FRANCUSKO-NJEMAČKOG DJELOVANJA NA BALKANU

Već skoro deset godina, različite francusko-njemačke aktivnosti realizirane su na zapadnom Balkanu, aktivnosti koje, eksplizitno ili implicitno, postavljaju pitanje šta francusko-njemačka istorija i aktuelnost (ne) mogu ponuditi zemljama bivše Jugoslavije. Tako su u oktobru 2002. u Beogradu i u aprilu 2003. u Makedoniji Fondacija Robert Schuman i Fondacija Konrad Adenauer zajedno organizirale dva međunarodna kolokvija pod nazivom: "Francusko-njemačko prijateljstvo: model za pomirenje balkanskih država"². 2003. u Srbiji, Francuski institut za kulturu i Goethe-Institut, u saradnji sa Školu za primijenjene umjetnosti u Beogradu, organizirali su konkurs u kojem je sudjelovalo šezdesetak studenata te škole kako bi se izradila grafička ostvarenja na temu "Pomirenje – Réconciliation – Aussöhnung"; žiri je nagrađio četiri najbolja rada, a plakati su zatim izloženi u oba instituta. Projekt je finansiran u okviru Francusko-njemačkog fonda obaju ministarstava inostranih poslova, osnovanog povodom četrdesetogodišnjice Jelisejskog ugovora radi potpore kulturnim projektima u trećim zemljama. Otada su, u okviru ovog fonda, različite francuske i njemačke ambasade i instituti za kulturu na Balkanu nastavili organizirati zajedničke manifestacije: tako je u Bosni i Hercegovini 2007. vinogradarski seminar okupio vinogradare iz Hercegovine i specijaliste iz Francuske i Njemačke, a u julu 2008. francusko-njemački cirkuski festival održan je na mostarskom mostu. Francusko-njemački udžbenik istorije takođe je bio predmet prezentacije i diskusije u sklopu aktivnosti koje su zajednički pokrenule 2007. godine francuske i njemačke ambasade u Makedoniji i Bosni i Hercegovini, a u prisustvu domaćih profesora istorije i lokalnih zvaničnika u oblasti obrazovanja.

No, akcija najvećeg zamaha je zasigurno Inicijativa u jugoistočnoj Evropi Francusko-njemačkog ureda za mlade, pokrenuta 2000., poslije rata na Kosovu, na inicijativu obiju vlada, koje su potom OFAJ-u stavile na raspolaganje godišnji fond od oko 270 000 €. Svake godine organizuju se brojne aktivnosti, uglavnom u vidu trilateralnih razmjena oko zajedničke teme, koje u prvom redu okupljaju studente, NVO-aktiviste ili aktere društveno-obrazovne sfere iz Francuske, Njemačke i jedne zapadnobalkanske zemlje; paralelno se održavaju seminari obuke i saradnje koji okupljaju odgovorne iz nevladinih organizacija zaduženih za te razmjene u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, na Kosovu, u Makedoniji, Srbiji, Francuskoj i Njemačkoj. Od 2001., više od 200 susreta organiziranih od strane više od stotinu različitih NVO-a uspješno je okončano, uz uključivanje više od 7 000 Francuza, Nijemaca i stanovnika raznih država bivše Jugoslavije³.

² Sintesa kolokvija u Skoplju nalazi se na: http://www.robert-schuman.org/question_europe.php?num=sy-86.

³ Vidjeti www.ofaj.org/balkans i dokumentaciju *De nouveaux ponts pour les Balkans. L'initiative de l'OFAJ dans l'Europe du Sud-Est*, OFAJ/DFJW, Pariz/Berlin (dostupno i u PDF-u na ovom sajtu). Sajt i dokumentacija postoje u francuskoj, njemačkoj i engleskoj verziji.

MOŽEMO LI POREDITI FRANCUSKO-NJEMAČKU ISTORIJU S BALKANSKOM?

Među pitanjima koja se postavljaju, eksplizitno ili implicitno, u okviru takvih francusko-njemačkih aktivnosti, pojavljuje se prije svega pitanje u kojoj mjeri možemo porediti francusko-njemačko i zapadnobalkansko iskustvo – preciznije, s jedne strane, istorijski period od francusko-njemačkih vojnih konfrontacija u ratovima 1870.-1871., 1914.-1918. i 1939.-1945. do procesa zbližavanja i saradnje nakon 1945. i, s druge strane, istoriju zapadnog Balkana sa, prije svega, ratovima koji su vodili raspadu jugoslavenske države u devedesetim godinama i tekući postkonfliktni period.

Kada se pokrene ovo pitanje, dosta često se čuje odgovor da se francusko-njemačka istorija nikako ne može porediti s balkanskim, te da se radi o potpuno različitim stvarima. No, ovo gledište brka – kao što je, inače, dosta često u drugim slučajevima u kojima se koristi termin "neuporediv" – izraze "porediti" i "staviti u isti plan" ili "staviti u istu ravan". Jer, očito da je moguće porediti dvije situacije ili evolucije, i to upravo da bi se izdvojile i shvatile postojeće razlike. Što se tiče francusko-njemačke i balkanske istorije, navešću pet glavnih i nezaobilaznih distinkcija.

Najprije, francusko-njemački ratovi u XIX i XX vijeku su protstavili su dvije *susjedne* države naseljene distiktivnim nacionalnim stanovništvom, dok su ratovi oko raspada Jugoslavije suprotstavili države i populacije koje su obrazovale zajedničku državu i koje sadrže značajnu mješavinu ili koegzistenciju nacionalnih populacija. U poslijeratnom periodu, velik broj involuiranih država i kultura, proisteklih iz Jugoslavije, takođe pokazuje značajne razlike. Da preuzmememo formulu Floriana Biebera: "*In the case of former Yugoslavia, [...] We have to talk about reconciliations, not just one reconciliation*"⁴.

Karakter rata je zatim drugačiji: ako je i bilo pokolja počinjenih tokom njemačke okupacije u Francuskoj, oni ipak nemaju ni dimenziju ni karakter "etničkog čišćenja" – cilj i temeljni princip ratova u bivšoj Jugoslaviji. Nadalje, u bivšoj Jugoslaviji, a naročito u Bosni i na Kosovu poslije rata, suprotstavljeni i zaraćeni tabori nastavljaju živjeti na istoj teritoriji, dok se u Francuskoj i Njemačkoj većina vojnika vratila u svoje zemlje.

Zatim, što se tiče Drugog svjetskog rata i njegovog ishoda, došlo je do jasne podjele koju su prihvatali razni zainteresirani protagonisti: Njemačka kao agresor i pobijedena zemlja te Francuska, koja se pojavljuje na strani pobednika. Na zapadnom Balkanu, pak, osim u Hrvatskoj, niko se ne smatra pobednikom nakon 1995., a sve skupine teže tome da se vide kao žrtve i da druge smatraju agresorima.

⁴ Florian Bieber, *Reconciliation in former Yugoslavia: France and Germany as a model?*, 2002., u engleskoj i srpskoj verziji kao PDF-dokument na <http://www.policy.hu/bieber/publications.html>.

Izazov pomirenja

Druga razlika je pitanje kontinuiteta između ratnog i poslijeratnog perioda: dok je u Njemačkoj nakon 1945. došlo do očigledne promjene u odnosu na predašnju situaciju – s jedne strane, zemlja je okupirana, a s druge, na djelu je razvoj demokratskog režima u Zapadnoj Njemačkoj koji se jasno razlikuje od prijašnjeg – posebno u Srbiji, nije došlo do radikalne promjene režima nakon ratova, nego do vijugavih promjena, bez potpunog ukidanja prijašnjeg poretku.

Najzad, saradnja i zbližavanje Francuske i Njemačke poslije 1945. doživljeni su kao nešto novo u pokušaju da se prevaziđe prošlost, te predstavljaju pozitivnu i obećavajuću perspektivu. U bivšoj Jugoslaviji stanje je mnogo komplikovanije: snaženje veza tek nosi pozitivnu konotaciju, jer asocira na funkcionisanje bivše Jugoslavije, gdje su različite države i skupine živjele pod istim državnim krovom; regionalna saradnja između zapadnobalkanskih zemalja mora se stoga uvijek boriti protiv fantoma jugoslavenske države, od koje su različite države upravo proglašile nezavisnost.

Sve u svemu, možemo, dakle, ocijeniti da je nakon razdoblja 1995.-1999. situacija na Balkanu još kompleksnija nego što je bila između Francuske i Njemačke nakon 1945., iako se treba čuvati pojednostavljanja: poslije 1945., situacija između Francuske i Njemačke bila je takođe krajnje kompleksna, a neke od pomenutih razlika zasluzuju da budu istaknute u svojim nijansama (između ostalog, problem kontinuiteta elita između nacističke Njemačke i Njemačke poslije 1945. ili, pak, činjenica da perspektiva zbližavanja uopšte nije bila vizija koju su dijelili svi nakon 1945.). Usprkos tome, mimo razlika, iako je svaka istorijska situacija jedinstvena, temeljni izazovi koji se postavljaju međusobno su slični: kako prevazići stanje rata i mržnje da bismo izbjegli ponovno zapadanje u istu konfrontaciju, kako izvidati rane i dospjeti do stanja dobrosusjedskih odnosa i, po mogućnosti, saradnje?

Prije nego što razmislimo o tom pitanju, uputno je uzeti u obzir jednu drugu razliku koja znatno komplikuje komparaciju, s jedne strane iz analitičkog aspekta, a s druge iz ljudskog, posebno ako je želimo primijeniti na skupinu sa stavljenu od Francuza, Nijemaca i stanovnika Balkana: za Francusku i Njemačku, rat je veoma daleko, većina današnjih ljudi nije ga proživjela, te živi u kontekstu dobroih odnosa, dok su na Balkanu uspomene još vrlo svježe, a posljedice rata i dalje vrlo prisutne. Ali, da li to komparaciju čini manje legitimnom?

U svakom slučaju, prilikom zajedničke rasprave komparacija nipošto ne može predstavljati prvi korak, budući da je često prisutno veliko nepoznavanje francusko-njemačke istorije na zapadnom Balkanu, kao i balkanske istorije u Francuskoj i Njemačkoj; treba se prije svega uputiti u obje situacije i tek iz tog upoznavanja komparacija postaje moguća. Konkretno, prilikom seminarra, poželjno je početi procesom francusko-njemačkog pomirenja kao takvog, na primjer navesti njegove istorijske etape ili, pak, pokušati izdvojiti faktore francusko-

njemačkog zbližavanja i pomirenja. Tako sam, tokom jednog seminara, iznio deset faktora kako bih objasnio proces francusko-njemačkog zbližavanja poslije 1945.:

- glasovi koji su pozivali na zbližavanje postojali su još prije rata (na primjer, Briand i Stresemann dvadesetih godina) i tokom rata (razlika koja se pravila između "Nijemaca" i "nacista"; učešće nekih Nijemaca u francuskom Pokretu otpora);
- želja angažovanih građana i aktera civilnog društva nakon rata – među kojima je bilo i bivših ratnih zarobljenika i učesnika Otpora – da se prevaziđu neprijateljstva i da se djeluje u korist zbližavanja; stvaranje NVO-a, bratimljenje gradova i škola u službi temeljnog zbližavanja;
- djelovanje političara u korist zbližavanja, iz ubjedjenja i iz interesa; njihova volja da katkad postupaju protivno smjernicama još uvijek skeptičnog javnog mnijenja, te da upotrebljavaju jake simbole kako bi doprli do ljudskih srca i pokazali da se situacija mijenja (na primjer, de Gaulle-Adenauer 1962. u katedrali u Reimsu);
- stavljanje francusko-njemačke relacije u evropski kontekst, recimo s planom Schuman 1950.;
- pritisak SAD-a u korist saradnje (kroz Marshallov plan);
- pozitivan ekonomski razvoj u obje zemlje;
- kontekst Hladnog rata, koji jača veze; pripadnost zapadnom odbrambenom sistemu i Sovjetski Savez kao zajednički neprijatelj;
- volja Savezne Republike Njemačke da raskine s nacionalsocijalističkom prošlošću, te njena volja da se okreće Zapadu;
- institucionalizacija bilateralne saradnje: Jelisejski ugovor 1963., redovni samiti dviju vlada, stvaranje OFAJ-a, ARTE-a, razvoj univerzitetske saradnje itd.

Kada pobrojimo ove faktore zbližavanja tokom jednog zajedničkog seminara, pitanje komparacije automatski se postavlja. Određene razlike budu oči: na primjer, kontekst Hladnog rata; drugi faktori ukazuju na izvjesnu sličnost: uloga evropske integracije, na primjer. U isti mah, možemo takođe naglasiti jednu razliku (koju ističe i Florian Bieber): za Francusku i Njemačku, evropska integracija se razvija paralelno s bilateralnim zbližavanjem, dok je na Balkanu opasnost u tome što već postojeća privlačnost EU predstavlja prije kočnicu za regionalnu saradnju, pošto je prioritet svake zemlje pristupanje EU, po mogućnosti prije ostalih. U isto vrijeme, činjenica je da se u oba slučaja međususjedski odnosi stavljaju u širi kontekst evropske integracije, te da takav kontekst može, usprkos svemu, imati povoljne efekte, shodno opštoj formuli koju je tokom jednog seminara upotrijebio kosovski publicist Veton Surroi: *"If you can't solve the problem, enlarge the context."*

U svakom slučaju, evokacija francusko-njemačkog zbližavanja pokrenuće preispitivanja i – nadajmo se – izazvati

proturječja, a može potaknuti i refleksije o razvoju Balkana. Sljedeće pitanje će se skoro automatski postaviti među učesnicima s Balkana: koji faktori su neophodni za zbližavanje u našem regionu? Reakcija jednog učesnika iz crnogorske NVO, angažovanog na regionalnom razvoju Balkana, simptomatična je u tom pogledu: čuvši navedenu listu faktora, rekao je kako ga je to potaklo da ustanovi takvu listu faktora za Balkan. Drugi učesnik, očigledno manje optimističan, rekao je: "Vi ste imali Adenauera i de Gaullea, a mi nemamo nikog takvog kova."

Tako dolazimo do glavnog smisla uporednog rada u kontekstu Francuska-Njemačka-Balkan: ne samo shvatiti specifičnost svake od tih situacija, nego nadasve stimulirati razmišljanja i debate ne samo o razlikama i sličnostima tih situacija, već i o uslovima pomirenja uopšte (da li je potreban zajednički neprijatelj da bismo se zbližili?), a naročito na Balkanu: šta učiniti na Balkanu? Na šta ciljamo, na kraju krajeva? Treba li čekati jednog de Gaullea i Adenauera da bi se krenulo naprijed? Francusko-njemačka komparacija ne predstavlja cilj sam po себи; ona treba biti popraćena pitanjem: šta svi mi možemo izvući iz jedne takve komparacije, a u cilju rada na i sa Balkanom? Prilikom seminara OFAJ-a, jedna radna grupa je sebi odredila tri etape u radu: 1) karakteristike francusko-njemačke saradnje (s istorijskog, političkog, socijalnog, ekonomskog, kulturnog i geopolitičkog gledišta); 2) razlike između poslijeratnih situacija u Francuskoj/Njemačkoj i na Balkanu; 3) ako podemo od francusko-njemačkog iskustva, usprkos razlikama u pojedinačnim stanjima, šta bi bilo neophodno i moguće učiniti u jugoistočnoj Evropi kako bi se prevazišle rane iz prošlosti i poboljšala saradnja u regionu?

TREBA LI FRANCUSKO-NJEMAČKU SARADNJU SMATRATI MODELOM?

Jedno drugo pitanje, u tjesnoj vezi s pitanjem komparacije, automatski se postavlja prilikom takvih susreta: treba li se i može li se francusko-njemačka saradnja smatrati modelom?

Možemo, naravno, najprije odgovoriti da to zavisi od načina kako definiramo "model". Ali u svakom slučaju, u našem kontekstu, čini mi se da termin "model" implicira vrlo značajan potencijal problematičnih značenja. Tako, termin "model" odviše lako sugerira da tu postoji nešto što bi se moglo presaditi ili podražavati i da, štaviše, postoji nešto što je, s jedne strane, vrijedno, a s druge nije. Otud, nadalje, prijeti opasnost da se stekne zaključak kako je jedna kritička analiza suvišna pošto otkrivamo samo pozitivne strane francusko-njemačkih odnosa, a podcenjujemo razlike između dviju situacija. No, problem je u tome što se mi ne nalazimo u neutralnom kontekstu, nego u kontekstu odnosa između zapadne Europe i zapadnog Balkana, koji je u svakom slučaju stanje *neravnoteže* i gdje se Zapad i prečesto pojavljuje kao neko ko donosi rješenja i zna sve, ne bez izvjesne arogancije. Postoji, dakle, realna opasnost da diskurs modela ojača taj

stav, te da, kao reakciju, ojača blokade kod onih na Balkanu kojima teško pada stanje strukturalne neravnoteže u kojoj se nalaze. Ovo je utoliko istinitije što francusko-njemački par ponекад može pokazati neospornu aroganciju prema drugim zemljama. Obratno, upotreba termina "model" može takođe poslužiti da se osnaži iluzija ili stav očekivanja, koji je takođe dosta prisutan na Balkanu kad je riječ o međunarodnoj zajednici. "Pokažite nam kako da postupimo" – tu frazu ćete redovno čuti iz usta učesnika s Balkana na francusko-njemačkim seminarima i ona odražava to stanje duha, jednakog kao i jedna druga fraza: "*You have the skills you can transfer here in order to make the people here live together.*"

U svakodnevnoj stvarnosti OFAJ-evih susreta, čovjek, inače, postaje vrlo brzo svjestan da ne postoji nijedan model koji se može presaditi ili podražavati. Instrumenti koje danas koristimo u francusko-njemačkim razmjenama nipošto ne mogu biti samo preneseni, zato što je kontekst drugačiji: riječ je o instrumentima za zemlje koje odavno žive u miru i koje su kulturno dosta različite. Isto je i s metodama korištenim u francusko-njemačkim razmjenama pedesetih godina, jer mi više ne živimo u istom dobu. U svakom slučaju, javlja se zahtjev da svi ti instrumenti budu preispitani i adaptirani, uz znanje da oni neće biti dovoljni kako bi se obavio neophodan posao u okviru međubalkanskih razmjena.

Ali moramo i paziti da ne podlegnemo suprotnoj slabosti: ne želeći da izgledamo kao model, odlučujemo da uopšte ne govorimo o francusko-njemačkim odnosima ili, pak, preko njere relativiziramo važnost francusko-njemačkih odnosa. Taj stav postoji i može imati različite razloge: strah da izgledamo arogantno ili samozagledano, a zatim i mišljenje da su francusko-njemački odnosi nešto normalno i banalno. Francuzi i Nijemci, stoga, često ne pomišljaju da se pozivaju na francusko-njemačke odnose prilikom zajedničkih seminara, dok na Balkanu postoji više nego legitiman zahtjev: pričajte nam o tome, to nas zanima.

No, koristiti termin "model" ili uopšte ne govoriti o francusko-njemačkim odnosima – to nisu alternative. Jer itekako možemo zaobići riječ "model", te radije sagledati francusko-njemačku istoriju kao *primjer*, kao korisno *iskustvo*, kao *vježbaonicu*. Pošto je to uostalom samo jedan od primjera, podjednako je legitimno pozabaviti se drugim istorijskim slučajevima prevazilaska konfliktova koji takođe zasluzuju pažnju. Ali francusko-njemački primjer je takođe naročito interesantan i prikladan, s jedne strane zato što nigdje ne nalazimo dvije evropske zemlje koje su u XIX i XX vijeku toliko međusobno ratovale, a koje su, s druge strane, usprkos tim iskustvima i značajnim kulturnim razlikama, kasnije isplele takvu mrežu saradnje; zatim i zato što predstavlja dio evropskog istorijskog prostora u kojem je smješten i Balkan.

Činjenica da govorimo o francusko-njemačkim odnosima kao primjeru radije nego kao o modelu može, nadalje, pomoći da se odupremo reakciji s kojom se dosta često suočavamo: korištenje francusko-njemačkih odnosa kao oprav-

Izazov pomirenja

danja. Istina je da francusko-njemački primjer, upravo zbog svog bogatstva koliko i zbog kompleksnosti, može poslužiti kao radionica za vrlo proturječne interpretacije, te da odatle svako može izvući i koristiti aspekte koji mu odgovaraju da bi podržao vlastitu argumentaciju. Činjenica da se neko, na primjer, poziva na to da je Francuskoj i Njemačkoj trebalo šezdeset godina nakon rata da sastave zajednički udžbenik iz istorije može biti uzeta kao primjer neophodnog strpljenja, ali i kao argument tipa: "Eto vidite, vama je trebalo toliko vremena, pa zašto bi kod nas moralio ići brže?"

Na ovaj posljednji argument može se odgovoriti da se, s jedne strane, usporedbe ne prave zarad takmičenja, te da, s druge, niko baš ne kaže da se naše iskustvo treba smatrati modelom koji valja slijediti niti da ono nema slabosti. U svakom slučaju, ovo nam omogućuje da pokrenemo debatu o važnosti vremenskog faktora u procesu zблиžavanja. I kao što je rekao jedan srpski učesnik: "Ne možemo čekati pedeset godina, danas se sve brže odvija, zato i mi moramo ići brže."

Ako izbjegnemo riječ "model", francusko-njemačko pomirenje neće biti stavljeno na pijedestal, a postaće pristupačnije. Kad je u pitanju rad na komparaciji, on će time postati ugodniji i interesantniji jer će omogućiti i kritički pogled u drugom smjeru. U kontekstu gdje vlada opšta tendencija da se tvrdi kako, u svakom slučaju, na Balkanu kao da se ništa ne miče, jedna komparacija može takođe poslužiti da se procijeni činjenica da na Balkanu, usprkos svemu, neki pomaci nisu tako zanemarljivi. Jednostavna komparacija: što se tiče Francuske i Njemačke, trebalo je više od petnaest godina po završetku rata da šefovi država jedan drugog zvanično posjeti, a prilikom tih posjeta bolna prošlost radije nije eksplicitno evocirana, dok je na Balkanu predsjednik Hrvatske Stipe Mesić, osam godina nakon 1995., došao u sklopu službenog puta u Beograd, gdje su se on i njegov kolega iz Srbije i Crne Gore izvinili za počinjene zločine.

PRVI BILANS: ZAŠTO OBRAĐIVATI FRANCUSKO-NJEMAČKE ODNOSE NA BALKANU?

Reći, s jedne strane, da je komparacija moguća i produktivna i, s druge, da francusko-njemački odnosi predstavljaju ne model, već koristan primjer i vježbaonicu, implicira jednu prepostavku: da, Francuska i Njemačka imaju važnu ulogu na Balkanu i da, u isto vrijeme, te dvije zemlje moraju paziti da ne podlegnu izvjesnim slabostima. To takođe znači da postavljanje pitanja komparacije i modela ne predstavlja samo intelektualnu ili akademsku vježbu, već pitanje s velikim političkim implikacijama.

Jer čemu takvo francusko-njemačko djelovanje na i sa Balkanom? Rezimirajmo našu poziciju: ne radi se o tome da izvezemo, a još manje nametnemo jedan model, već da predložimo i stavimo na raspolaganje jedno iskustvo. S kojim ciljem? Političkim: podržati proces "pomirenja" na Balkanu, razvoja civilnog društva u regiji i njegovog kretanja ka

Evropskoj Uniji. Konkretnije: ohrabriti i podržati one koji žele ići naprijed na Balkanu, građane dobre volje koji se bore u klimi nacionalizma i političke apatije i koji pokušavaju u teškim uslovima izgraditi demokratiju i Evropu na Balkanu.

Naravno, Francuzi i Nijemci ne mogu i ne moraju obavljati posao umjesto građana na licu mjesta ni u oblasti izgradnje civilnog društva ni u domenu rada na sjećanju. Ali prisustvo i primjer mogu pomoći. Ustvari, francusko-njemačka poruka treba glasiti ovako: "Na vama, Balkanu, jeste da obavite glavni posao. Niko to ne može uraditi umjesto vas niti vas zamijeniti. Ali mi vam i možemo i želimo pomoći u tom poduhvatu da bismo zajedno napredovali."

Ove riječi impliciraju da treba ne samo rekonstruirati Balkan, nego to učiniti u duhu evropske saradnje, te, dakle, skupa raditi na izgradnji zajedničke Evrope. Francuzi i Nijemci ne znaju puno o zapadnom Balkanu i za njega se uopšte ne zanimaju. No, jedan istinski proces integracije mora uključiti i napore od strane Zapadnoevropljana. Djelovanje na Balkanu proisteklo iz iskustva francusko-njemačkih odnosa ne mora, prema tome, predstavljati rad u samo jednom smjeru, jer se nadje polažu takođe na učešće u razvoju evropskog civilnog društva, kao i na favoriziranje procesa temeljne evropske integracije.

Susreti na liniji Francuska-Njemačka-Balkan su privilegovana mjesta, minilaboratorij izgradnje jednog takvog evropskog civilnog društva. Oni ne predstavljaju samo područje za vježbanje, kako za stanovnike Balkana tako i za Francuze i Nijemce, suočene s novim iskustvima, s drugim vizijama svijeta, s vlastitim stereotipima, novim otkrićima, već i područje za akciju, gdje stvari obavljamo zajedno, gdje ih kreiramo zajedno, gdje se sučeljavamo i konfrontiramo u jednoj konstruktivnoj perspektivi, gdje smo dužni izmišljati nove stvari.

Naravno, u jednom takvom procesu, možemo odlučiti da ne govorimo eksplicitno o francusko-njemačkom pomirenju i to se dešava; možemo, doduše, učiniti da Balkan i Evropa na Balkanu napreduju bez francusko-njemačkog iskustva. Ali time bismo se lišili jednog izuzetnog političkog instrumenta i pokazali neprimjerenu stidljivost. U kontekstu Francuska-Njemačka-Balkan, eksplicitno postaviti pitanje komparacije i modela je prije svega zahtjev za intelektualnom čestitošću, čime se otvara mogućnost da zajedno diskutujemo o legitimnom pitanju: zašto vi, Francuzi i Nijemci, dolazite ovamo, koji su vaši ciljevi? Zatim, rad na ovim pitanjima omogućuje da iskoristimo izuzetno bogat potencijal za koji bi bilo šteta da se ostavi po strani jer on nam dozvoljava da iz njega crpimo ohrabrenje, pokrećemo preispitivanja i debate o uslovima pomirenja, o Balkanu, o francusko-njemačkim odnosima i Evropi.

Sažmimo to u jednu rečenicu: francusko-njemački odnosi nisu sami sebi cilj i nije namjera da se na Balkanu tek obavi posao proistekao iz francusko-njemačkih odnosa, nego da zajednički gradimo Evropu svi, Francuzi, Nijemci, Srbici,

Hrvati, Bošnjaci itd., uz korištenje francusko-njemačkog iskustva.

Pa ipak, kako konkretno pristupiti francusko-njemačkoj tematici prilikom zajedničkih susreta? Kakvi su sve pristupi mogući? Do kakvih poteškoća može doći? I napokon: s obzirom na iskustva posljednjih godina, da li te aktivnosti ispunjavaju očekivane funkcije?

KAKO PRISTUPITI FRANCUSKO-NJEMAČKOJ TEMATICI NA BALKANU?

Poslužiću se, u prvom redu, primjerima sa seminara OFAJ-a koji su uključivali zajedničko prisustvo Francuza, Nijemaca i stanovnika bivše Jugoslavije. Međutim, ti pristupi uglavnom mogu biti korišteni, bilo nepromijenjeni ili adaptirani, i u međubalkanskim kontekstima, bez francuskog ili njemačkog sudjelovanja.

• *Favorizirati posjetu mjestima i razgovore s akterima francuskog-njemačkih odnosa*, što, u poređenju s nekim apstraktnijim pristupom, omogućuje izravnu i konkretnu konfrontaciju s temom. Već više godina, prva faza jedne francusko-njemačko-kosovske razmjene započinje u Strasbourg, pri čemu program, između ostalog, obuhvata: otkrivanje istočne grada Strasbourga na razmeđu Francuske i Njemačke, prelazak pješice preko mosta do Kehla ("Gdje je granica?"), razgovor o saradnji između Kehla i Strasbourga, razgovor s bivšim *malgré-nous*-om^{5***}, posjeta Memorijalu Alsace-Moselle u Schirmecku, posjeta Evropskom parlamentu. Prilikom jednog drugog seminara u Alzasu, organizirali smo ekskurziju na nekadašnja verdenska bojišta, diskusiju s odgovornim licem iz ARTE-a, kao i diskusiju s bivšim borcem za francusko-njemački tandem koji je razvio francusko-njemačko bratmljenje gradova u pedesetim godinama.

• *Ne evocirati samo proces francusko-njemačkog zблиžavanja, već i proces konfrontacije*, to jest rat i međuratni period, bilo kroz posjete, slike ili tekstove, a kako bi se bolje shvatilo ono što se poslije desilo, kako bi se bolje shvatio predeni put. Postoje iznenadujući tekstovi, slike, brojke, na primjer za Prvi svjetski rat: citati poput onih iz novina *La Croix*: "Nijemac je biće izvan ljudskog roda"; razglednica dijeljena po Njemačkoj, a koja prikazuje mrtvog francuskog vojnika s naslovom "Francuski tranšej"; brojka koja se odnosi na Verdun, gdje je u borbama 1916. bilo u prosjeku 1 000 mrtvih dnevno u razdoblju od devet mjeseci i na dužini fronta od nekih 20 kilometara.

• *Kada se bude govorilo o procesu zблиžavanja u striktnom značenju, treba govoriti i o poteškoćama i preprekama kojima je taj proces bio prožet*. Zajedno postoji opasnost da se

francusko-njemačka saradnja danas gleda samo kroz njen rezultat, te da se zaključi kako je vladao izvjestan automatizam u njenom razvoju. No, to je bio tegoban proces s osobama koje su se morale boriti za jednu takvu evoluciju, pri čemu je trebalo urediti brojna goruća pitanja, teritorijalna pitanja kao što je bio problem Sarske oblasti, suočiti se s re-santimanima stanovništva itd.

Naročito je zanimljivo pozabaviti se razdobljem od 1945.-1960. Jedna reakcija često se susreće kod partnera s Balkana: "Jako je fino što nam govorite o današnjim francusko-njemačkim razmjenama, o onom što OFAJ radi danas – ali kako su se stvari odvijale odmah nakon rata?" Logično i legitimno pitanje onih koji se i sami nalaze u poslijeratnoj situaciji. I ovdje možemo raditi na konkretnim primjerima, kao što je slučaj Irène Laure, pripadnice francuskog Pokreta otpora protiv njemačkog okupatora tokom rata i koja je 1947. u Cauxu u Švicarskoj učestvovala na međunarodnom susretu što ga je upriličila američka organizacija *Moral Re-Armament*, na temu "Kakav svijet ćeće izgraditi?". Za vrijeme boravka, saznala je da će doći i njemački učesnici; no, nije mogla podnijeti pomisao da se nađu na istom mjestu i željela je oticći. Direktor ju je ubijedio da ostane i, nakon što je isprva odbijala susret s Nijemcima, prihvatala je da to učini i na koncu uspjela, tokom jednog bolnog procesa, da se oslobodi mržnje prema Nijemcima, te je nakon toga postala borac za francusko-njemačko zблиžavanje. Osim ovog individualnog puta, primjer američke organizacije koja priređuje evropske susrete u Švicarskoj je, s druge strane, lijep primjer za diskusiju o korisnosti intervencije treće strane, čime se favorizira proces zблиžavanja dvaju bivših neprijatelja i susreta u nekoj trećoj zemlji, daleko od prostora konfrontacija, na tlu neutralnom za bivše protivnike.

U okviru tematike poteškoća prilikom zблиžavanja, stimulativna tema može biti i niz napora na zблиžavanju između Francuske i Njemačke nakon Prvog svjetskog rata i pitanje razloga za neuspjeh tog zблиžavanja.

• *Ne treba oklijevati da se govori o tamnim stranama francusko-njemačkog zблиžavanja*, o tim temama koje se uopšte ne spominju u zvaničnom diskursu pomirenja⁶. Navedimo kao primjer tih delikatnih tema pitanje veza između kolaboracije i pomirenja. Doduše, kolaboracija u Drugom svjetskom ratu nije više tabu-tema, štaviše moguće ju je posmatrati kao negativnu, izopačenu verziju "istinske" francusko-njemačke poslijeratne saradnje. Ali jedna stvar o kojoj se istrajno ne govori u zvaničnom francusko-njemačkom diskursu jeste kontinuitet između kolaboracije i pomirenja. Nije cilj reći da je pomirenje bilo isključivo i prioritetno akcija kolaboracionista i bivših nacista, ali ono je i to bilo. Tu su i druge teme o kojima se dugo nije govorilo jer su smatrane previše osjetljivim: pitanje zvjerstava koja je počinila njemačka voj-

⁵ Termin se odnosi na žitelje Alzasa i Lorene koji su tokom Drugog svjetskog rata bili prisilno mobilisani u njemačku vojsku. (nap. prev.)

⁶ Vidjeti o tome stimulativan dosje *La réconciliation franco-allemande – les oubliés de la mémoire*, u: *Cahiers d'Histoire. Revue d'histoire critique*, n° 100, januar 2007., str. 9-117.

Izazov pomirenja

ska u Prvom svjetskom ratu; "šapska djeca", djeca rođena iz "zabranjenih ljubavi" između njemačkih vojnika i francuskih žena za vrijeme okupacije; tretman njemačkih ratnih zarobljenika u Francuskoj nakon 1945. Ustvari, mnogo je tema za koje se, izgleda, mislilo da će njihov pomen ometati rad na pomirenju. I istina je da je, što se tiče zvaničnog diskursa pomirenja, odlučeno da se ostavi po strani većina aspekata koji su ocijenjeni kao previše bolni, s lajtmotivom: "Dajte, pređimo na druge stvari." U tome možemo prepoznati važan faktor francusko-njemačkog pomirenja poslije 1945.: nije se govorilo o "prošlosti koja rasrđuje". Na pravosudnom nivou, stajalište je bilo slično: pedesetih i šezdesetih godina, ni njemačka ni francuska vlada nije učinila gotovo ništa da ohrabri suđenje za ratne zločine počinjene u Francuskoj cijeneći da nipošto ne treba raskopavati stare rane, te da bi to moglo našteti francusko-njemačkim odnosima⁷. U francusko-njemačkim razmjenama koje podržava OFAJ, takođe se dugo nije govorilo o ratu.

Treba li govoriti o tim tamnim stranama francusko-njemačkog zbližavanja, o tim problematičnim dimenzijama? Odmah vidimo reakciju koju pomen toga može izazvati na Balkanu: "Vidite, vi niste govorili o prošlosti i u tome ste, po svemu sudeći, poprilično uspjeli, pa zašto bismo mi trebali govoriti o svojoj prošlosti – bolje je sve zaboraviti da bi se išlo naprijed." Da li bi, dakle, trebalo prešutjeti taj aspekt zato što on ne odgovara svim onima koji vjeruju u značaj rada na sjećanju, a u svrhu procesa pomirenja? Nipošto jer, s jedne strane, to takođe omogućuje da se vratimo na diskusiju o ulozi sjećanja i zaborava u procesima zbližavanja. Jedan od argumenata protiv zaborava, a čime bi se pokazao značaj kritičkog rada na vlastitoj istoriji, mogao bi biti sljedeći: upravo kritičko ne-obradivanje Drugog svjetskog rata u titističkoj Jugoslaviji omogućilo je svim starim ogorčenjima da se perpetuiraju, te da se lako mobiliziraju i instrumentaliziraju u korist agresivnog nacionalizma osamdesetih i devešetih godina. S druge strane, francusko-njemačka istorija je, doduše, istorija tih zaborava, ali ona je i istorija inicijativa i osoba koje nisu prihvatile to stanje stvari i borile su se za pravdu i istinu: pomenimo bračni par Klarsfeld i njihovu borbu protiv zaborava, koja je doprinijela tome da se razvija sve kritičniji pogled na recentnu francusku i njemačku istoriju. Ako bismo prenebregnuli manje slavne aspekte francusko-njemačkog zbližavanja, to bi impliciralo i da prenebregavamo onu drugu dimenziju francusko-njemačke istorije, sve one žene i muškarce koji su se borili u nimalo jasnim uslovima za pravdu, osuđivanje zločinaca i/ili za jedan kritičniji pogled na tamne strane naše istorije. Oni su uspjeli nametnuti kritičniju viziju prošlosti, tako da danas možemo lakše evocirati te aspekte, a da to ne bude protumačeno kao hendikep za saradnju, baš naprotiv.

Još jedna interesantna i delikatna tema: francusko-njemačke razmirice vezane za Jugoslaviju, koje imaju dugu istorijsku

⁷ Vidjeti knjigu Bernharda Brunnera, *Der Frankreich-Komplex. Die nationalsozialistischen Verbrechen in Frankreich und die Justiz der Bundesrepublik Deutschland*, Fischer, 2007.

tradiciju, a bile su naročito virulentne tokom rata u Hrvatskoj i Bosni⁸. Pitanje zasluguje da bude postavljeno upravo prilikom nekog francusko-njemačkog susreta s Balkonom: kakva su bile uloge Francuske i Njemačke u odnosu na rat u Bosni? Zašto su vlade tih zemalja tako malo djelovale? I kako se nositi s tim sjećanjem? Time se takođe otvara diskusija o tome šta ta istorija znači za današnji angažman – pitanje koje se često zanemaruje u francusko-njemačkim aktivnostima na Balkanu. Tokom jednog seminara u Sarajevu, Francis Bueb, direktor Francuskog kulturnog centra André Malraux, izrekao je sljedeće: "Ne možemo držati lekcije ovim zemljama sve dok ne priznamo našu odgovornost za masakr u Srebrenici i opsadu Sarajeva." Ove neuobičajene riječi koje su stvorile nelagodu među mnogim Francuzima i Nijemcima i naišle na povoljan odjek među učesnicima s Balkana bile su od koristi jer su pokrenule dublju debatu o tom pitanju.

Prilikom dodatnog razvijanja ove tematike, ne treba okljevati da se govoriti i o teškoćama koje postoji u današnjoj francusko-njemačkoj saradnji – da bismo se suprotstavili idealiziranoj viziji koja se često širi na Balkanu i takođe dali primjer da, usprkos razmiricama, poteškoćama i razlikama, Francuzi i Nijemci mogu raditi zajedno.

Mogući su i drugi zanimljivi pristupi:

- Proširiti pitanje pomirenja na druge zemlje i raditi na različitim iskustvima pomirenja. Jedna radna grupa, tokom OFAJ-evog seminara, pozabavila se ne samo francusko-njemačkim slučajem, već i Južnoafričkom Republikom i Ruandom da bi zatim pokušala izdvojiti "neophodne uslove za proces pomirenja".
- Da bi se načela problematika uloge francusko-njemačkog partnerstva u Evropi, treba proučiti njegovu viziju u i od strane drugih zemalja, što takođe omogućuje da se pokaže značenje ove uloge, kao i da se ona relativizira.
- Obrnuti perspektivu i postaviti sebi pitanje šta Evropa može naučiti od Balkana.
- Realizirati kreativne aktivnosti oko teme francusko-njemačkog odnosa i pomirenja. Već smo spomenuli konkurs za plakate u vezi s ovom tematikom; na seminaru OFAJ-a, jedan hrvatski učesnik predložio je da napravi, u vidu "žive statue", spomenik djelovanju OFAJ-a na Balkanu. Formirano je više grupa, čime je otvorena mogućnost da se uporede vizije i ostvari kritička debata o doprinosu, ulozi i značaju francusko-njemačkog odnosa u jugoistočnoj Evropi.
- Voditi diskusije o konkretnim ostvarenjima koja treba realizirati, o projektima na kojima se učesnici žele an-

⁸ Paule Garde, *La dimension franco-allemande du conflit yougoslave*, u: J. R. Henry, G. Groc, *Politiques méditerranéennes entre logiques étatiques et espace civil. Une réflexion franco-allemande*, izdanje Karthala i IREMAM, 2000., 573-589; Daniela Heimerl, Wim van Meurs, *The Balkans between Paris and Berlin*, u: *Southeast European and Black Sea Studies*, tom 4, N° 3, septembar 2004., 343-360.

gažirati. Tokom jednog seminara, jedna od tema koja je izazvala najveći interes, naročito među učesnicima s Balkana, i koja je rezultirala najbogatijom diskusijom, ticala se mogućnosti da se stvori Ured za mlade Balkana. Nadahnuvši se primjerom OFAJ-a, predstavnici omladinskih NVO su posvetili ozbiljan rad razlozima, ciljevima i strukturi jednog takvog ureda, te su razradili koncept za razvoj omladinskih razmjena na Balkanu.

Sve u svemu, čini se suštinskim, s jedne strane, da se evocira kako aktuelna saradnja tako i nekadašnja konfrontacija, te da se u cilju povezivanja tih dvaju momenata proučava proces koji je doveo do jednog i do drugog; s druge strane, da se govori kako o pozitivnim tako i o kritičnim aspektima. Činiti jedno bez drugog ne bi bilo pravedno prema kompleksnosti francusko-njemačke relacije niti bi se tako otvorio sav njen izvanredni potencijal kao neka vrsta vježbaonice, već bi se francusko-njemačko djelovanje svelo bilo na nivo hagiografije, bilo na razinu samodopadljivog ocrnjivanja. Ni francusko-njemački par ni Balkan ne zasluzuju jedan takav sterilizirajući i reducirajući tretman.

DOBROBITI⁹

Da bismo ilustrirali moguće dobrobiti, prije svega što se tiče stanovnika eksjugoslovenskih država, počnimo primjerom.

2005., u grupi Albanaca i Srba s Kosova koji se nisu poznavali odranije i koji su, usprkos svoj dobroj volji, bili obuzeti obostranim nepovjerenjem, suočavanje s francusko-njemačkom istorijom i aktuelnošću u Strasbourg iznenada ih je navelo da, iako to nije bilo uvršteno u program, evociraju situaciju na Kosovu. Po prvi put su zajedno govorili o tome i, premda diskusija nije bila laka, barem se tokom nje svako trudio da izrazi vlastiti stav i sasluša mišljenje druge osobe. Iako Francuzi i Nijemci nisu izravno intervenirali u diskusiju, njihovo prisustvo je automatski doprinijelo relativiziranju direktnе konfrontacije.

Na individualnom nivou, bavljenje francusko-njemačkim odnosom pokazalo je učinke na različitim nivoima: bolje poznавање francusko-njemačkih relacija (*"I learned how complicate French-German relationship is."*), kao i pouke koje sežu dalje od francusko-njemačkog iskustva, a odnose se na situaciju na Balkanu (*"From the history of French-German relations, I learned that such process [reconciliation] take time..."*). Jedna učesnica s Kosova izjavila je da su je u istoriji Alzasa naročito frapirale sličnosti s istorijom Kosova, te da "to relativizira naše vlastite probleme zato što uviđamo da, kad se uzme ono što se nama desilo, nismo sami na svijetu". Jedna druga učesnica sljedećim riječima navodi zbog čega je važno govoriti o francusko-njemačkom odnosu: "To daje inspiraciju, nudi primjer kako se može ostvariti pomirenje.

Iz toga se vidi da je pomirenje moguće, čak i nakon mnogo patnje i mržnje. Dobila sam predstavu kako ljudi mogu prevazići sebe da bi išli jedni prema drugima. To upućuje na mogućnosti i puteve, te pokazuje da začarani krug mržnje i rata može biti razbijen. I daje NADU!"

Činjenica da su ponuđene pozitivne perspektive pojavljuje se i u zapažanju profesorice istorije iz BiH koja je odavno angažovana u teškom procesu razvoja predavanja istorije u Bosni i Hercegovini, predavanja koje je još uvek snažno prožeto nacionalnim logikama. Nakon prezentacije francusko-njemačkog udžbenika, dala je sljedeće objašnjenje: "Sada imam dojam da vidim izlaz iz tunela, a dugo sam imala utisak da nikad nigdje neću stići; po prvi put od ko zna kad, ponovo sam optimista."

Iako ovaj optimizam ne štiti od novih razočarenja, bavljenje francusko-njemačkim odnosom ima za posljedicu i da osnaži volju angažiranih osoba. "Činjenica da su se, čak i prije političara, ljudi iz naroda posvetili poslu zблиžavanja Francuske i Njemačke učvršćuje me u uvjerenju da treba ići naprijed premda naši političari ne čine ništa da nam pomognu", objasnio je učesnik iz Bosne. Djelatnik jedne makedonske NVO, angažovan u borbi za zблиžavanje dviju zajednica u svojoj zemlji, objasnio je nakon obilaska nekadašnjih verdenskih bojišta: "Boravak u Verdunu bio je najimpresivniji i najvažniji trenutak za mene. Kad sam video sve te grobove i u isto vrijeme francusko-njemačku grupu kako se tuda šeta bez kavge, to sam doživio kao svojevrsnu šok-terapiju. To mi daje veliku motivaciju da nastavim s radom." Drugi su takođe naglasili korist koju bi mogli imati služeći se konkretno primjerima iz francusko-njemačke istorije u svom lokalnom radu u jednoj antinacionalističkoj perspektivi: "Francusko-njemačka istorija može biti sredstvo borbe protiv predsuda – jedno fantastično preventivno sredstvo. Možemo pokazati kako je rat počeo i kako se završio. Predočavajući primjere mržnje vezane za francusko-njemačke ratove, mogli bismo pokazati mahinacije propagande i tako se boriti protiv manipulacije u medijima koja je i dan-danas virulenta kod nas."

I što se tiče *Francuza i Nijemaca*, mogu se konstatirati pozitivni rezultati. Najprije, ponovno otkrivanje vlastite istorije, kao što je vidljivo iz izjave predstavnika jedne francuske NVO: "Nikad se nisam duboko propitivao o ulozi francusko-njemačkih odnosa u izgradnji Evrope; to mi se činilo samorazumljivim, ni manje, ni više. Danas, poslije ovog seminara, mogu rekonstruirati etape koje su nas dovele dovdje. Po prvi put, osjetio sam empatiju prema akterima te priče. Povrh svega, pomirio sam se s onim što predstavlja memoriju tog odnosa, s neophodnošću memorije." Jedan drugi učesnik objašnjava: "Ponovo sam otkrio obim izvorne traume. To mijenja mnogo toga." S (ponovnim) otkrivanjem francusko-njemačke istorije, a i mimo njega, javlja se rezultat u vidu poticaja na preispitivanje o ulozi i suštini francusko-njemačkog odnosa *danasa*: "To usredotočuje problematiku francusko-njemačkih razmjena na perspektivu mira. Često

⁹ Primjeri i citati u ovom dijelu preuzeti su iz evaluacija, izvještaja i diskusija realiziranih prilikom seminara Francuska-Njemačka-Balkan.

Izazov pomirenja

se udaljavamo od toga sad kad je konflikt daleko do nas. [...] Balkan nas dovodi u škripac i tjera nas da uzmaknemo." A drugi učesnik naglašava: "Produbljen rad na francusko-njemačkoj istoriji, uz aktuelnu situaciju na Balkanu u drugom planu, omogućio mi je da shvatim da ta saradnja ne ide sama od sebe, već da predstavlja neprestano osvajanje."

Ne zaboravimo, inače, da nisu svi u Njemačkoj i Francuskoj odrasli u atmosferi francusko-njemačkog zблиžavanja, što je naročito istinito za žitelje Istočne Njemačke. Seminari koji evociraju francusko-njemačko pomirenje tako su i prilika za učesnike iz Istočne Njemačke da se upoznaju s tom istorijom, da takođe podsjetete sve druge na postojanje podjele i da im stave do znanja da francusko-njemačko pomirenje nije podrazumijevalo cijelu Njemačku, te da na kraju postave i načnu tematiku prilično nepoznatu zapadnim Nijemcima i Francuzima: kako su se u Istočnoj Njemačkoj odvijale stvari vezano za Francusku¹⁰?

Na koncu, francusko-njemački rad sa i na Balkanu ne pokazuje se korisnim samo za Francuze i Nijemce s jedne strane i za građane Balkana s druge, nego i za *relaciju između njih*, pri čemu se favoriziraju procesi zajedničkog učenja, a pogotovo procesi uzajamnog otvaranja između prisutnih grupa. Navedimo prvi primjer.

Na jednom francusko-njemačko-hrvatskom seminaru, tokom prezentacije razvoja francusko-njemačkih relacija, prikazan je i francuski propagandni film namijenjen vojnicima koji idu u Njemačku 1945., s vrlo surovim slikama rata. Jedan učesnik se prisjeća: "Nakon filma nastala je duboka tišina u grupi. Poslije izvjesnog vremena tišinu je prekinulo pitanje jednog hrvatskog učesnika upućeno francuskim i njemačkim učesnicima o tome što su osjetili gledajući film. Nakon izjava obiju strana o osjećanjima i distanci – zbog vremenske udaljenosti – spram događaja iz Drugog svjetskog rata, opet je nastupila velika tišina. Trenutak kasnije, tajac je prekinula njemačka učesnica upitavši hrvatske učesnike o čemu su razmišljali gledajući film. Prilično brzo, odgovorila je jedna Hrvatica iz Vukovara: 'Oh, znate, sve sam ovo i sâma vidjela: rat, beznade, smrt, ruševine.' Stvorivši pravi šok, ova izjava je razbila led i uslijedila je duga i intenzivna diskusija među učesnicima o iskustvima i događajima koji se tiču rata na Balkanu."

Ovaj primjer tako pokazuje kako je jedna prezentacija francusko-njemačke istorije mogla pomoći stanovnicima dvaju dijelova Europe da prevladaju prepreke i progovore o ratu na Balkanu. Istina je da se Francuzi i Nijemci često ne usuđuju načeti temu rata na Balkanu; u isto vrijeme, pitanje rata neizbjegno lebdi u zraku i često predstavlja blokadu za produbljivanje individualnih i međugrupnih relacija. Oslanjanje na francusko-njemačko iskustvo može se tako pokazati kao

produktivan pristup pomoću kojeg bismo mogli zajedno načeti tu delikatnu i tešku tematiku.

Jedno drugo iskustvo: 2005., francusko-njemačko-bošnjačka grupa posjetila je uništeno selo Oradour-sur-Glane; pošto je ta posjeta izazvala snažne emocije, animatori su odlučili da grupi ponude mogućnost ponovne posjete. "Francuzi, njemački i bošnjački učesnici pričali su o svojim dojmovima na podlozi vlastitih konteksta. Francuzi i Nijemci nisu imali direktno iskustvo rata – dok su Bošnjaci... Dotad je pitanje rata rijetko bilo tematizirano tokom seminara: pitanje 'Kako je bilo tokom rata?' ne postavlja se baš lako. Pa ipak, za većinu pitanje i iskustvo rata na Balkanu lebdjeli su iznad oradurskih ruševina. Naša diskusija je bila, zapravo, mogućnost da se izraze osjećanja i mišljenja, te da se ona percipiraju i kod drugih. Saznali smo, između ostalog, da je jedan Bošnjak proživio slične stvari u zavičaju i nije mogao razviti emocije u Oradouru. Jedan drugi se uključio u borbu sa sedamnaest godina – ubijanje je dio rata, rekao je, 'to je tako.' Nije se htio osvrnati na prošlost. Ova diskusija je omogućila svim učesnicima projekta da nađu nove međusobne pristupe."

U ovom primjeru, suočavanje s krvavom francusko-njemačkom istorijom nije toliko vodilo ka diskusiji o ratu na Balkanu, pošto prisutni učesnici iz Bosne očigledno nisu previše željeli da produbljuju temu, ali je omogućilo francuskim i njemačkim učesnicima da primijete reakcije bošnjačkih učesnika na ratne uspomene, te da ih tako bolje upoznaju i shvate.

Pričanje o francusko-njemačkoj istoriji može najzad omogućiti Francuzima i Nijemcima da evociraju sopstvene uspomene i tako se otvore prema učesnicima s Balkana. Tako je, na trećem primjeru, tokom jednog drugog seminara, nakon prezentacije francusko-njemačke istorije, više njemačkih i francuskih učesnika evociralo kompleksne porodične uspomene vezane za Drugi svjetski rat. Tokom evaluacije, jedna hrvatska učesnica istaknula je koliko je za nju bio značajan taj momenat: "Po prvi put, imala sam dojam i osjećaj da istinski mogu ući u komunikaciju s vama zato što ste se otvorili i dopustili emocijama da progovore iz vas."

Iako, usprkos gotovo identičnim polaznim tačkama, sva tri primjera poučavaju da se dotične situacije mogu razviti na veoma različit način, zajedničko im je to što pokazuju do koje mjere obrađivanje francusko-njemačke istorije može doprinijeti stvaranju spona, otvorenosti i povezanosti u okrilju grupe. Na drugom nivou, pričanje o francusko-njemačkom odnosu može isto tako pomoći da se upravlja neravnotežom svojstvenom grupama tipa Francuska-Njemačka-Balkan, gdje često postoji fiksacija na Balkan, koji se smatra najžešćim i najuzavreljijim subjektom, čemu rad na francusko-njemačkom odnosu može predstavljati korisnu protutežu.

Pored toga, ovaj rad na francusko-njemačkoj ulazi omogućuje i da se doprinese razvoju evropske memorije, te učestvuje, staviše, u razvoju evropskog civilnog društva. "Obra-

10 Najkompletnije djelo o tom pitanju napisao je Ulrich Pfeil, *Die anderen deutsch-französischen Beziehungen. Die DDR und Frankreich 1949-1990*, Böhlau, 2004.

đivanje francusko-njemačkih relacija na jednom seminaru sa sudionicima s Balkana”, piše jedan francuski edukator, “omogućuje našim priateljima s Balkana da otkriju glavnu stranicu istorije Evropske Unije, čime im pomažemo da se malo-pomalo integriraju u Evropsku Uniju.” Obrnuto, kroz izučavanje francusko-njemačkog odnosa, ti susreti takođe omogućuju Francuzima i Nijemcima da nauče više o Balkanu i njegovoj istoriji, te da od procesa evropske integracije naprave dvosmjerni proces.

Najzad, taj rad kod svih stimulira razmišljanje o francusko-njemačkoj ulozi na Balkanu i u Evropi, dok se većinu vremena među učesnicima iz Francuske, Njemačke ili s Balkana to pitanje čak nije (više) postavljalo. Jedna edukatorica iz Francuske to ovako formulise: “Naučila sam koliko je bilo važno uvjeriti buduće partnere iz jugoistočne Evrope da ‘mi’, Francuzi i Nijemci, nismo model za pomirenje, da mi ne posjedujemo recepte, da je partnerski rad ustvari razmjena ideja, vrijednosti, vještina.” Jedna druga osoba objašnjava: “Odsad znam da je umjesno govoriti o tom pomirenju i toj relaciji u okviru francusko-njemačkih seminara s balkanskim sudionicima u mjeri u kojoj – iako ostajem uvjeren da se taj primjer ne može primijeniti na Balkan – on mora i dalje služiti kao primjer koji će napajati model pomirenja prikladan za Balkan.” Što ne znači da na kraju seminara ne preostaju takođe važna pitanja: “Mjesto francusko-njemačke uloge na Balkanu zaslužuje zrelja razmišljanja. Da li ga ona uopšte ima? U kojoj mjeri? I, najzad, za koga? Koji je mogući doseg takvih akcija?”

Da rekapituliramo: navedeni primjeri pokazuju da rad na francusko-njemačkom odnosu s Balkanom zaista može učvrstiti temelje angažmana i jednih i drugih, te favorizirati procese otvaranja i zblžavanja na samome Balkanu, među Francuzima i Nijemcima te među različitim dijelovima Evrope; štaviše, francusko-njemačka saradnja može ponuditi viziju, francusko-njemačka istorija putokaze, a obje stvari u sprezi s Balkanom motivaciju i nove perspektive, povlačeći za sobom nova preispitivanja i negodovanja, što je neophodno u svakom procesu učenja.

ZAKLJUČAK: DA LI FRANCUSKO-NJEMAČKI PAR DJELUJE DOVOLJNO NA BALKANU I ZA NJEGA?

Pitanje o tome u kojoj mjeri francusko-njemačka relacija može nešto ponuditi drugim regionima svijeta i koliko se može smatrati modelom redovno se pokreće na konferencijama i kolokvijima. Odgovori su često disparatni i proturječni, ali stimulativni¹¹. U isto vrijeme, možemo se pitati da li

je ta tematika najzad toliko prisutna kako na području politike tako i na području nauke. “Nužno je konstatirati da postoji raskorak između diskursa političkih aktera (ne samo s obje strane Rajne, već i drugdje) koji rado spominju karakter modela francusko-njemačkog para i naučnog istraživanja u toj oblasti”, piše Wolfram Vogel¹². Ovo stanje stvari može se proširiti na praktični teren: francusko-njemački odnos često se navodi kao model, ali šta se konkretno poduzima u tom smislu na političkom, obrazovnom ili nekom drugom planu?

Što se tiče Balkana, možemo se takođe zapitati da li je pitanje francusko-njemačke uloge najzad baš tako ozbiljno postavljeno. Istina, ono se pokreće u francusko-njemačkim inicijativama na licu mjesta, ali čak ni tu to nije uvijek slučaj i dešava se da se njime bavimo vrlo površno, pri čemu pitanje nije obrađeno dubinski. S druge strane, u drugim međubalkanskim i evropskim diskusijama bez naročitog francusko-njemačkog prisustva – ako se pitanje dodane vrijednosti francusko-njemačkog doprinosa, doduše, katkad i spomene – ne izgleda da se na njemu stvarno zadržavamo.

U nastavku, možemo sebi postaviti pitanje o tome da li je francusko-njemački par dovoljno prisutan i aktivan na Balkanu. Već na pedagoškom nivou možemo se zapitati zašto nema više didaktičke građe koja tematizira francusko-njemačke relacije na regionalnim jezicima ili makar na engleskom. Ali treba ići i dalje. Pored Inicijative OFAJ-a na Balkanu i Francusko-njemačkog fonda (koji nije ekskluzivan za Balkan), francusko-njemački par je, na kraju krajeva, veoma malo prisutan u regionu. Možemo se zapitati o razlozima tog prisustva koje je, u konačnici, vrlo skromno. S jedne strane, zasigurno postoji nedostatak francusko-njemačke volje, simptomatičan za aktuelnu fazu francusko-njemačkog para, kojem je ponestalo ideja, a manjka mu i političke volje da učini nešto više na Balkanu. Izgleda da se iza izraza “model”, koji se olako koristi u raspravama, ustvari često krije pomanjkanje dugoročnih političkih vizija. Nadalje, zasigurno postoje i kolebanja na evropskom planu, budući da francusko-njemački par i evropska strana često stoje u prilično dvosmislenoj relaciji. Tipičan primjer: 2004., OFAJ je u sklopu Pakta o stabilnosti pozvan da razmisli o pitanju razvoja omladinskih razmjena na Balkanu. Ali ta inicijativa je brzo doživjela snažan zaokret uslijed velikih razmimoilaženja u stajalištima između OFAJ-a i evropskih protagonisti koji su takođe kontaktirani. Ti stavovi su se, naime, odnosili na način organizacije jednog takvog razmišljanja i njegove svrhe. Napokon, možemo se takođe zapitati da li su svi lokalni i nacionalni akteri na Balkanu stvarno zainteresirani da se otvore za vanjske poticaje.

11 Vidjeti, na primjer: Levente Salat, *Perspectives on the evolution of the Romanian-Hungarian relations and the French-German reconciliation model*, 2004., <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf3916.pdf>. Takođe: Min Shu, *Franco-German reconciliation and its impact on China and Japan: scholarly debate*, u: *Current Politics and Economics of Asia*, volume XVII, Issue 1, str. 37-58, 2008., na internetu: <http://homepage.fudan.edu.cn/~minshu/documents/CPEA-Shu.pdf>.

12 Wolfram Vogel, *Le couple franco-allemand: un modèle pour les autres? Une esquisse de recherche*, u: *Allemagne d'aujourd'hui*, vanredno izdanje, 2006., 82-91. Wolfram Vogel na Francusko-njemačkom institutu u Ludwigsburgu vodi istraživački projekt s ciljem da se na sistematičan način analizira pitanje da li je moguće izvesti model francusko-njemačkog pomirenja i saradnje u druge regije u konfliktu, kao i u druge bilateralne relacije. Vidjeti takođe <http://www.dfi.de/fr/pdf/modele.pdf>.

Izazov pomirenja

Tokom jednog OFAJ-evog seminara u Sarajevu, Francis Bueb je izjavio: "Volio bih da mi, Francuzi i Nijemci, izmislimo nove stvari. Francuska i Njemačka moraju biti u srcu borbe za Evropu, ali nisam siguran da se u to ulaze dovoljno sredstava. Francusko-njemačka saradnja na Balkanu dosad nije bila dovoljno ambiciozna." Da, Francuska i Njemačka treba da odigraju važnu ulogu na Balkanu. I da, Francuska i Njemačka bi mogle učiniti više na Balkanu. Ne kao model, već kao sila poticaja i motivacije.

NICOLAS MOLL DOKTOR JE POVIJESTI. ŽIVI I RADI U SARAJEVU.